

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 4 Issue 4, p. 171-189, November 2012

Osmanlı'dan Cumhuriyete Heykel Sanatının Yolculuğu *The Journey of Sculpture from the Ottoman Empire to the Republic*

Nesrin ATICI KANBEROĞLU
Sakarya Üniversitesi

Öz

Atatürk der ki “bir millet sanattan ve sanatkârdan mahrumsa tam bir hayata mâlik olamaz” O’na göre sanat bir milletin var olması için gereken yaşamsal bir zorunluluktur. Bu makale Atatürk’ün bu sözünden yola çıkarak Osmanlı Devleti’nde ve Türkiye Cumhuriyeti’nde çok geç yer edinen heykel-yonut sanatının gelişimini incelemektedir. Ayrıca bu gelişimin Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiyesi’nin ilk yıllarına dek geçirdiği zorlu süreç, karşılaştığı zorlukların nedenleri, bir zihniyeti nasıl etkilediği ve o zihniyetin değiştirilmesinde nasıl kullanıldığı anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Heykel, Sanat, Osmanlı, Atatürk

Abstract

Atatürk once said, “If a nation is devoid of art and artists, it cannot possess a whole life”. According to Atatürk, art is a vital need for the existence of a nation. Departing from Atatürk’s statement, this paper traces the development of late-adapted art of sculpture from the Ottoman Empire to the Turkish republic. Furthermore, the article narrates the obstacles to the development of this art form, the causes of these obstacles, and how this art form affected a mindset as well as how it was used to change this mindset.

Key Words: Sculpture, Art, Ottoman, Atatürk

Giriş

Norveçli yazar Jostein Gaarder tarafından 1991 yılında kaleme alınan Sophie'nin Dünyası isimli eserin bir yerinde kitabın ana karakteri Sophie, nicedir önünde mermer bir kütleyi yontmakta olan ve sonunda ortaya bir at çıkaran heykeltıraşa ilgi ile sorar: “o mermerin içerisinde bir at olduğunu nereden bildiniz?” gerçekten de “Sanatçı bir bütün olarak bize sunulan gerçekliği, ya da gerçeklikten bir parçayı biçimleyen, onu dönüştüren kişidir” görüşü bu sorunun gerisinde gizli olan gerçekliktir. Yani gerçeği kendince dönüştürüp anlamlandırabilecek, onu anlamlandırma yetilerini geliştirebilecek toplumlar varlıklarını daima

sürdürebilecektir¹. İşte bu yüzden heykel de dâhil olmak üzere sanat, toplumların varlığı için önemlidir. Daha çok resim sanatı ile anılan yonut-heykel sanatı ise ressam ve sanat eğitmeni olan Sadettin Çağlarca'ya göre resim ile akrabadır, ve hatta yonut sanatı resim sanatının en yakın akrabasıdır. Çünkü heykel bilgisi olmayan bir amatör, resim sanatının problemini çözemez. Resme başlanıldığında ressamın önüne bir Yunan heykeli konulup, çalışın bakalım dediklerini yazan Çağlarca, çizim yapmaya başlayan ressamın, heykelin resimdeki yerini hemen kavradığını anlatır. Çünkü heykelde form, oran, plan ve hacim kaygıları vardır. Ve ressam resmi çizebilmek için konunun dört bir yanını heykeltıraş gibi incelemesi gerektiğini öğrenir².

Heykel sanatının geçmişi Avrupa'da ve dünyada çok eski zamanlara dayanmasına karşın bu sanat Osmanlı Devleti'nde neredeyse hiç varlık gösterememiştir. Bunda Müslüman olan Osmanlı tebaasının heykeli put olarak algılıyor olması ve İslam'ın ilk dönemlerinde Hıristiyanlığı anımsatmaması gerekçesi ile resim ve putların yasaklanmış olmasının etkisi büyüktür. Devlet dairelerine kendi portresini astıran ilk isim olan Sultan II. Mahmut'un gerek bu hareketi gerek başına fes takmak gibi Avrupai hareketleri sebebiyle gavur padişahı³ olarak anıldığı bir ülkede heykel sanatının çabuk yer edinmemesi garip karşılanmasa gerek. Sultan II. Mahmut'tan yaklaşık 37 yıl sonra tahta geçen Sultan Abdülaziz tıpkı babası II. Mahmut gibi Avrupa'ya ilgi duymuş, Avrupa'ya seyahate çıkan ilk de sultan olmuştur. Heykelin saraya girmesi de yine ilk kez Sultan Abdülaziz'in döneminde onun isteği ile olduğu iddia edilmektedir⁴. Kıvanç Osma, Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri isimli kitabında Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte Mohaç Seferi'ne(1526) katılan sadrazam İbrahim Paşa'nın, Budapeşte'den dönüşte, orada görüp beğendiği birkaç heykeli beraberinde İstanbul'a getirdiğinden ve heykelleri de Sultan Ahmet'teki sarayına ve Sultan Ahmet Meydanı'na koydurduğundan bahseder⁵. Ancak olaya heykel yapımı olarak bakıldığında Sultan Abdülaziz'i ilk almak yanlış olmasa gerekir. Sultan Abdülaziz Avrupa'ya yaptığı gezi esnasında(21 Haziran – 7 Ağustos 1867) Avrupa'dan gördüğü heykellerden etkilenerken, 1871 yılında C.F.Fuller isimli sanatçıya, at üstünde bir büstünü ve heykelini yaptırmıştır. Bizzat poz vererek yaptırdığı bu heykeli sarayının bahçesine koydurmuştur⁶. Sultan daha sonra dökümden hayvan heykelleri de getirterek onları da sarayın bahçesine koydurmuştur⁷. Sultan Abdülaziz'in heykele ve sanata olan ilgisi dönemin basınına yansımış, basında güzel sanatlar ile ilgili komisyon kurulacağı bu yönde bir okul açılacağına dair haberler çıkmıştır. Pek fazla haber olmamakla birlikte haberler genel olarak yabancı basının haberlerinden aktarılmıştır. Bu haberlerden biri 28 Nisan 1870 günü Terakki Gazetesi'nde yayınlanan Herald Gazetesi'nden aktarılan “*Sanayi Nefise*” başlıklı yazıdır:

¹ Prof. Dr. Kubilay Aktulum, “II. Uluslar arası Isparta Taş Heykeli Sempozyumu'nun açılışında yapmış olduğu konuşma”, *II. Uluslar arası Isparta Taş Heykel Sempozyumu*, Süleyman Demirel Üniv., 4 Haziran – 6 Temmuz 2007, Isparta.

² Sadettin Çağlarca, *Resim – Heykel*, 1999, İstanbul, s.9.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 9.Baskı, 2006, İstanbul, s. 169-213.

⁴ Ünsal Yücel, “Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı”, *Atatürk*, 1983, İstanbul, s.415–479, s.427.

⁵ Kıvanç Osma, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri*, Ankara, 2003, s. 19.

⁶ Osma, a.g.e., s.20 ; Yücel, a.g.m., s.427.

⁷ Yücel, a.g.m., s.427.

...gençlere güzel sanatların sevdirmesi, kamuoyunun bu yolda eğitilip yaratıcı zekânın teşvik olunması gereklidir...burada ise ne bunlar ve ne de güzel sanatların durum ve derecesini anlayıp seçmeye muktedir fikirler var. Bu sözlerden maksat Güzel Sanatlar Komisyonuna târizde bulunmak olmayıp, belki burada sanatın güzelinden önce faydalısından başlamanın evlâ olduğunu ve güzel sanatları, halkın serveti artıp maddi saadeti geliştikten sonra düşünmek, uygun yollar açıp köprüler yaptıktan, sokakların intizam ve temizliğine itina ederek geceleri gazla ışıklandırma yapıldıktan sonra heykel(resm-i mücessem) ve resim yapmanın münasip olacağını ihtar etmektir.

Terakki, No.338, 26 Muharrem 1287(28 Nisan 1870)⁸

Bir Türk yazarının kaleminden çıkıp kendi fikri olması ve o dönem konu hakkında yazılmış neredeyse tek ve en eski yazı olmasından ötürü oldukça önem taşıyan ve Hakayik-ul Vekayi Gazetesinde yayınlanan bir başka yazı da şöyle der:

Medeniyet âlemi içinde bizi bedevi aşiretleri halinde gösterecek şeylerden biri de memleketimizde güzel sanatlar yani mimar, heykel(naht), resim ve müzik sanatçılarının kıtlığıdır. Zira adı geçen sanatlar, güzellik ve nefaset meydana getirme esasına dayandığı için güzel sanatlar diye isimlendirilmiştir. İnsanın süs ve kıymetli şeylere karşı meyli medenilikten doğar. Ve bu meylin artıp genişlemesine hizmet medeniyet icabıdır. Sanattan mahrum millet medenî sayılmaz. Medeniyette geri kalanlar esir düşer.

Hakayik-ul Vekayi, No.560, 3 Rebiülevvel 1289(11 Mayıs 1872)⁹

Basında konuya sık değinilmemiş olsa da yazılan yazılardan birinde güzel sanatlara ihtiyaç duyulduğu belirtilirken bir diğerinde güzel sanatlardan evvel ülkenin çözülmesi gereken sorunları olduğunun belirtilmesi dikkat çekicidir.

Bu sıralarda daha 1865 yılında Abdülaziz'in çağrısı ile İstanbul'a gelmiş olan Guillemet isimli bir Fransız ressam, yine Abdülaziz'in sultan olduğu 1876 yılı öncesinde saray ile ilişkilerini sürdürmüş bu sayede Pera(Beyoğlu) Kalyoncukulluğu mevkiindeki bir sokakta "Académie" adını verdiği bir resim atölyesi açarak desen ve resim dersleri vermeye başlamıştı. Bu özel akademiye pek azı Türk, çoğu azınlıktan gençler devam ediyor haftanın belli günlerinde gene azınlıktan kız öğrencilere de resim dersi veriliyordu. Guillemet, ilgili makamlarla ilişkilerini yoğunlaştırarak, bu özel atölyenin resmi bir okul haline gelmesine çalışmıştı. Ancak Guillemet 1877-1878 yılında hastalanarak ölmüştür. Zaten o yıllarda Osmanlı tarihinde 93 Harbi olarak bilinen savaş patlak vermişti¹⁰. Ressam Guillemet'in açmaya çalıştığı okul ancak Sultan II. Abdülhamit döneminde güçlü bir resim sanatçısı olmaktan çok, bir teşkilatçı olan Osman Hamdi Bey¹¹'in çalışmaları ile Sanayii Nefise Mektebi Âlisi ismiyle 3 Mart 1883'de eğitim hayatına başlayabilmiştir. Okulun müdürü Osman Hamdi Bey, müdür yardımcısı ise Ermeni asıllı bir Osmanlı vatandaşı olan, eğitimini Paris'te almış Heykeltraş Oskan Yervant Efendi¹²,ydi.

⁸ Mustafa Cezar, yazılanın anlaşılması açısından dili Türkçeleştirerek aktarmıştır. Bkz Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, c.2, İstanbul, 1998, s.414.

⁹ Cezar, a.g.e., c.2,s.415.

¹⁰ Sezer Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, 3. Basım, İstanbul, 1993, s.103-104.

¹¹ Tansuğ, a.g.e., s.104.

¹² Ahmet Köksal, "Resim ve Heykel Sanatımızda 100 Yıl", *Milliyet Sanat Dergisi*, Sayı 68, İstanbul, 15 Mart 1983, s.32-35.

Oskan Efendi¹³'nin heykel atölyesinin de hocalığını yaptığı okulda, resim atölyelerini Salvatore Valeri ile Warnia Zarzecki adlarını taşıyan iki yabancı yönetiyordu. Zarzecki desen hocası, Valeri ise yağlıboya tekniği ile yürütülen çalışmaların öğreticisiydi. Mimarlık bölümünün hocaları da, Alexander Vallaury ve Philippe Bello isimli iki yabancıydı¹⁴. O dönem henüz nitelikli Türk hocalar olmadığı için öğretmenler yabancı uyrukluydular¹⁵. Osman Hamdi Bey'in ölümünün ardından mektebin başına kardeşi Halil Edhem Bey getirilir. Bu yıllar Osmanlı'nın işgal altında olduğu dönemlere denk geldiğinden, işgal altındaki İstanbul'un sokaklarının ve binalarının İtalyan ve İngiliz askerleri tarafından paylaşımından Güzel Sanatlar öğrencileri de etkilenecektir. Eğitim süreçleri yaşamsal zorluklarla dolu geçen gençlerin sıkıntılarının art arda ellerinden alınan okul binalarından taşınmaya başlamaları da eklenecektir. İlk 2 Ekim 1916'da binalarından olan öğrenciler bu aşamadan sonra sürekli olarak değişen binalara taşınacak ve her taşınmada ürettikleri yapıtlarını ve öğretim sistemi için zorunlu olan araç ve gereçlerini kaybedeceklerdir¹⁶. Bu yerleşik durumda eğitim yapamama hali Kurtuluş Savaşı süresince devam eder ve ancak 1926'da Fındıklı'da bulunan eski Meclis-i Mebusan binası olarak kullanılan Cemile Sultan çift kısırlarından birinin¹⁷ Atatürk tarafından Güzel Sanatlar Akademisi'ne tahsis edilmesiyle sona erer¹⁸.

Sanayii Nefise'nin açıldığı ilk yıllarda mektebe yalnız erkek öğrenciler kabul edilmiştir, rağbetse daha çok azınlık kesimden olmuştur. Yetenekli Türk gençleri resim ve heykel bölümlerine daha yavaş bir tempo ile geçmiş ancak geçen zaman içinde diğerleri ile rekabet edebilecek konuma gelmişlerdi. Okula kızların alınması sorunu bir yana okulda okuyan Türk erkek öğrencileri, ailelerinin muhalefeti ile karşılaşılıyor kimisi mimar olacağız diye anne babalarına yalan söyleyerek eğitimlerine devam ediyordu¹⁹. Heykel bölümünün ilk öğrencileri olan İhsan Özsoy, İsa Behzat, Mahir Tomruk ve Mehmet Bahri bu bölümün ilk mezunlarındandı. Ayrıca bu isimler Oskan Efendi'den sonraki ilk kuşak heykel sanatçılarıdır²⁰.

Kızların henüz Sanayii Nefise'ye kabul edilmediği bir dönemde, XX. yy. Türk resim tarihinin ilginç simalarından Mihri Müşfik (ya da Mihri Besim) Hanım'ın ilgili resmi makamlara başvurup yoğun girişimlerde bulunması sonucu 1914'te Beyazıt'taki Zeynep Hanım konağının birkaç odasının tahsis edilmesi ile İnas Sanayii Nefise Mektebi kurulmuş,

¹³ Yervant Oskan Efendi bugün bilindiği kadarıyla, Avrupa'da heykel öğrenimi gören ilk Osmanlı yurttaşıydı. Hakkında geniş bilgi yoktur ancak heykel eğitimini İtalya ve Fransa'da gördüğü, o dönem müdür yardımcısı olduğu ve heykel bölümü hocası olduğu bilinmektedir, 32 yıl öğretmenlik yapmış, kendinden sonra gelen ilk Türk heykeltıraş kuşağını yetiştirmiş olmakla, heykel sanatının tarihinde seçkin bir yer tutmaktadır. Bkz Hüseyin Gezer, *Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli*, 3. Baskı, Ankara, 1984, s.50-53.

¹⁴ Tansuğ, a.g.e., s.104.

¹⁵ Köksal, a.g.m., s.32-35, diğer yandan Sezer Tansuğ'un aktardığına göre 1912-13 yıllarında, 18 sayı çıkan *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Mecmuasında*, yazılar ve eleştiriler yayınlayan asker resamlardan Sami Yetik, Sanayii Nefise'de izlenen eğitime karşı çıkanlardan biridir. Osman Hamdi Bey'in usta Türk sanatçıları hoca olarak Akademi'ye getirmemiş olması eleştiri konusu olmuştur, bkz Tansuğ, a.g.e., s.105. Bu da gösteriyor ki o dönemde bu işin ehli olan ancak bizim bilmediğimiz Türk sanatçıları vardır.

¹⁶ Kıymet Giray, *Cumhuriyet'in İlk Ressamları*, İstanbul, 2004, s.14.

¹⁷ Tansuğ, a.g.e., s.105.

¹⁸ Giray, a.g.e., s.14.

¹⁹ Tansuğ, a.g.e., s.104-105.

²⁰ Gezer, a.g.e., s.53-64; Osma, a.g.e., s.20.

böylece kızlar da güzel sanatlar alanında eğitim alabilmek için okula gitme imkanına kavuşmuştur. Okul 1926 yılında kapanıp kızlar da Sanayii Nefise Mektebi Âlisi'ne kabul edilene kadar varlığını aynı yerde sürdürmüştür²¹. Mihri Müşfik Hanım'ın girişimi ile ilk kez çıplak kadın modeli kız atölyesine girmiştir. Olağanüstü girişkenliği ile atölyeye kadınlar hamamından model getiriyor, bu konuda çekingen olan Türk hanımların yerine daha cüretkâr olan Rum ve Ermeni Hanımları ikna edebiliyordu²². Çıplak erkek model sorununu ise Arkeoloji Müzesindeki torsoları kullanarak çözümlenmeye çalıştığı bilinmektedir. Ayrıca erkek mektebinde olduğu gibi giysili erkek model de kullanılıyordu fakat bu modeller olabildiği kadar yaşlı erkeklerden seçiliyordu. Hatta bu amaçla uzun yaşamı (150 yıldan fazla) dünyaca bilinen Zaro Ağa da atölyeye aynı amaçla getirilmiş; ama kızların bu sorunu alay konusu etmesi Zaro Ağa'nın anılarında bile yer etmiştir. 1917'den sonra okulda çıplak modelden çalışmalar yapıldığını haber alan fanatik dindar çevreler olayı çok büyük tepki ile karşılamıştır²³. Üstelik bu olaylar ilk değildir. Çok daha önceleri, heykel bölümünü birincilikle bitirip Paris'te eğitim almaya giden İhsan Özsoy öğrenimini tamamlayıp da 1895'te yurda döndükten sonra aynı tür tepkilerle karşılaşmıştır. İhsan Özsoy ve bir arkadaşı sahip oldukları mesleği icra edebilmek hem de para kazanabilmek amacı ile bir atölye açmış, işlerinin mahiyetini belirtmek için de, atölyenin kapısının üzerine bir rölyef koymuşlardır. Ancak ertesi gün kıyamet kopmuş! Zaptiyeler gelmiş, onu ve arkadaşını alarak karakola götürmüş. Şaşkınlıktan kurtulup suçlarının ne olduğunu sorduklarında, "*rölyef dolayısıyla halk tarafından saraya şikayet edildiklerini*" öğrenmişlerdir. Bundan sonra hemen rölyefi indirip içeri almışlardır²⁴. Halkın gerek resme gerek heykele (bilhassa heykele) olan olumsuz tutumu uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. Mustafa Kemal Atatürk bu olumsuz havaya son vermek için çaba sarf etmişse de bu o denli kolay olmamıştır. Cumhuriyet'in ilanından birkaç yıl sonra yapımına başlanan Cumhuriyet Anıtı hasebiyle gündeme gelen bir sorun aynı zihniyetin yalnız halkta değil üst kesimde de var olduğunu göstermektedir²⁵. Ve hatta yapımına 1914 yılında başlanan ve yapımı 1918 yılında biten, dönemin Sivas Valisi Muammer Bey tarafından Sivas'ın Zara ilçesinde dikilen Sultan Osman Anıtı halkın tutumunun nelere sebep olabileceğini göstermek açısından önemlidir. Söz konusu heykel dönemin Sivas valisi tarafından yaptırılmış olmasına rağmen, vali açılışa gitmemiş kendisi yerine açılışa müftüyü yollamıştır. Müftüye rağmen halk açılışı hoş karşılamamış müftü ve ekibi:

-Taş dikenler geliyor!

Sözleriyle karşılanmıştır. Bundan daha da garibi bu heykeli, onu "güzel" diye nitelendiren Atatürk'ün devrinde (1936 senesinde) yine Sivas'ta bulunan bir Cumhuriyet valisi, Nazmi Toker yıktırmıştır²⁶.

²¹ Tansuğ, a.g.e., s.137-138.

²² İstanbul'da çıplak kadın modellerinin bollaşması ve giderek Sanayii Nefise'ye kadar ulaşması 1917 ve sonrasıdır. Bu modellerin 1917 Rus İhtilalleri üzerine ülkelerinden ayrılan paraya muhtaç kadınlardan oluşması dikkat çekicidir. Giderek Türk kadınları da çekinerek de olsa modellğe başlamıştır. Fakat doğum tarihi 1890-1910 arasında olan sanatçıların kendilerine modellik etmeleri için eşlerini ikna ettikleri, bazılarının anılarında yer almaktadır bkz Tansuğ, a.g.e., s.138.

²³ Tansuğ, a.g.e., s.138.

²⁴ Gezer, a.g.e., s.56.

²⁵ Bu konu ileride anlatılacağı için burada tekrar ele alınması uygun görülmemiştir.

²⁶ Gültekin Elibal, *Atatürk ve Resim-Heykel*, İstanbul, 1973, s.194.

Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında zihniyet bunalımını ve bu bunalımı yıkabilmek adına Mustafa Kemal'in basını kullanarak heykel yapımını nasıl bir yarış haline getirdiğini ayrıntılı olarak inceleyeceğiz ancak oraya geçmeden önce Cumhuriyet'e geçişin ilk dönemlerinde heykelcilik ve sanat alanında neler yapıldığının incelenmesi gerekir.

XIX. yüzyılda bazı evlerin bahçelerinde küçük boyutlu hayvan tasvirlerinden oluşan heykeller kullanılmaya başlanmışsa da bunlar anıt boyutunda değildir ve bunların heykel sanatına katkısı olmuştur demek biraz güçtür ancak XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, İstanbul ve diğer kentlerde anıtlar görülmeye başlanmıştır. İstanbul'da 31 Mart Olayı anısına Abide-i Hürriyet (1909-1911) ve Konya Ziraat Anıtı bu dönemin örneklerindedir. Yine yukarıda bahsettiğimiz Zara'da dikilen Osman Bey Anıtı vardır. Abide-i Hürriyet ve Konya Ziraat Anıtı bir heykeltıraş tarafından değil mimar olan Muzaffer Bey tarafından yapılmış, dolayısıyla tümüyle mimari elemanlarla kurulmuştur. Anıt kavramının yeni bir boyut kazanması Cumhuriyet dönemi ile olacaktır²⁷.

Atatürk daha Cumhuriyet'in ilk günlerinden itibaren anıt ve heykel yapımına önem vererek, Cumhuriyet'in heykeltıraş kuşağının yetiştirilmesini desteklemiştir²⁸. 22 Ocak 1923'te Bursa Şark Sineması'nda toplantıda bulunan Mustafa Kemal'e anıt dikileceğine dair duyum aldıkları ve bu konu hakkındaki fikri sorulduğunda Mustafa Kemal şu cevabı vermiştir:

Abidat'tan bahseden arkadaşımızın maksadı heykel olsa gerekir. Dünyada mütemeddin, müterakki ve mütekâmil olmak isteyen herhangi bir millet behemahal heykel yapacak ve heykeltıraş yetiştirecektir. Âbidat'ın şuraya buraya hatırat-ı tarihiye olarak rekzinin mugayir-i din olduğunu iddia edenler, ahkam-ı şeriyeyi layıkıyla tettebbu ve tetkik etmemiş olanlardır. Cenab-ı Peygamber'in dini İslamı tesisinden bu ana kadar bin üç yüz bu kadar sene geçmiştir. Hazret-i Peygamberin evamir-i ilahiyeyi tebliği sırasında muhataplarının kalp ve vicdanında putlar vardı. Bu insanları tarik-i Hakka davet için evvela o taş parçalarını atmak ve bunları ceplerinden ve kalplerinden çıkarmak mecburiyetinde idi. Hakayık-ı İslamiye tamamıyla anlaşıldıktan ve hasıl olan kanaat-ı vicdaniye kuvvetli hadisat ile de teeyyüd ettikten sonra bir takım münevver insanların böyle taş parçalarına taabbüdünü farz ve zan etmek alem-i İslamı tahkir etmek demektir. Münevver ve dindar olan milletimiz, terakkinin esbabından biri olan heykeltıraşlığı azami derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlatlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir. Bu işe çoktan başlanmıştır... İnsanlar mütekâmil olmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icap ettirdiği şeyleri yapmaz, itiraf etmeli ki o milletin tarik-i terakkide yeri yoktur. Halbuki bizim milletimiz, evsaf-ı hakikisiyle mütemeddin ve müterakki olmaya layıktır ve olacaktır²⁹.

Bu demeçten dört ay sonra Mayıs ayında Mustafa Kemal'in arzusu üzerine Cumhuriyet Döneminin ilk anıtı olacak Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı'nın dikimi başlayacaktır. Anıtın mimarı Hikmet Koyunoğlu'nun konu hakkındaki anısı şöyledir:

1923 Mayıs ayı sonu idi. Akşam Keçiören'de bir evde Gazi bana dönerek ve cebinden bir not çıkararak, yeni kurulacak devletin ilk anıtı Dumlupınar'da yapılacak. Adı da Şehit Asker Anıtı olacak, dedi ve notu bana uzattı. Emir gereğince Dumlupınar'a gittim. Anıtı

²⁷ Osma, a.g.e., s.23.

²⁸ Giray, a.g.e., s.16.

²⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.2, Ankara, 1997, s.66-67 ; Yücel, a.g.m., s.429.

yaptım. Toprakta çıkan bir kol Türk sancağını dik tutuyordu. 1924 yılında anıt kendileri tarafından açıldı. Çok beğenmişlerdi³⁰.

Bu vasıta ile Cumhuriyet dönemi ile birlikte park ve meydanlar gibi kamuya açık mekanlarda ilk kez anıt heykel uygulamaları başlamıştı³¹ ve tabii yeni yetişecek nesil de unutulmamış Cumhuriyet'in 1. yılını kutlama programı çerçevesinde, Avrupa'ya yetenekli öğrenciler gönderilmiştir. Bu öğrenciler belli bir sınava ve programa tabii tutulacak kazananlar eğitim için yurt dışına yollanacaktı. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun jüriliğinde ikisi Almanya yirmisi Fransa'ya gitmeye hak kazanmış öğrenciler belirlenmişti. Fransa'ya yollanan yirmi öğrenciden yedisini sanatçıların oluşturması Atatürk'ün sanata ve sanatçıya verdiği önemi açık şekilde göstermekteydi³². Avrupa'ya öğrenci gönderilirken bir yandan da Avrupa'dan hoca getiriliyor Türkiye'deki öğrencilerin daha iyi eğitim alması için çaba gösteriliyordu. Cumhuriyetin 1. yılı itibari ile sanatçıların eserlerini sergileyebilmeleri için resim ve heykel müzeleri açılmış, devlet daireleri Atatürk resimleri ile süslenmiş, devlet binalarına sanat eserleri konulmaya başlanmıştır. Trenlerde gemilerde gezici sergiler düzenlenmiş, Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar sanat eserleri halka ulaştırılmıştır. Gerçekleştirilen yarışmalarla gençlerin heykel ve resme ilgi duyması sağlanmıştır³³. Ancak halktaki zihniyet bunalımı kolay aşılabilecek gibi olmadığından ilk yıllar yapılan heykeller daha çok anıt niteliği taşımıştır³⁴. Bu anıtlar genel olarak zaferleri simgeliyor ya da Atatürk başta olmak üzere önemli komutanların heykelleri yapılıyordu. Bu anıtların çoğu da yabancı sanatçılara yaptırılıyordu. Çünkü akademiye heykel dersi veriliyor ve Türk heykeltıraşlar da yetişmiş ya da yetişiyor olsa da büyük boyutlu heykel dökümü için olanaklar elverişli değildi. Bu durumdan gerek Türk sanatçıları gerek basın tedirgindi, hoşnut değildi³⁵. 1926 yılına gelindiğinde heykel olayı öyle bir hâl aldı ki, anıt dikmek ya da büst yapmak, yapılan büstü bir kuruma hediye etmek ya da bir sanatçıya büst yaptırmak (tabii bunlar genel olarak Atatürk anıtları ve büstleri oluyordu) insanlar arasında bir yarış konusu haline gelmişti. Bu durum basın tarafından da sürekli dile getiriliyordu. Özellikle Hakimiyet-i Milliye Gazetesin³⁶de dile getirilmesi Atatürk'ün desteğinin ve isteğinin sonucu olabilirdi, çünkü basın halkın bilincine işleyebilmenin önemli yollarından biri olarak her daim hükümetler tarafından kullanılan ana araç olmuştur. Şimdi 1926 yılı basımına yansıyan heykel haberlerinden bir kaçını görelim:

Gazinin Heykeli İkmal Edildi

³⁰ Ahmet Turhan Altın ve diğ., "Arif Hikmet Koyunoğlu", *Arkitekt*, 1991, Sayı 4, s.35-50; Osma, a.g.e.

³¹ Osma, a.g.e.,s.23.

³² Yollanan güzel sanatlar öğrencilerinden beşi resim, ikisi müzik grubundandı, içlerinden heykeltıraş öğrencisi olmasa da sonuç itibari ile Atatürk sanata da sanatçıya da destek olmaya çalışmıştır, Avrupa'ya yollanan bu ilk ressam grubunun içinde Şeref Akdik, Mahmud Cûda, Muhittin Sebati, Refik Epikman ve Cevat Dereli vardır. Müzik grubunda ise Ulvi Cemal Erkin ve İstiklal Marşımızın bestekârı olan Osman Zeki Üngör'ün oğlu Ekrem Zeki Ün vardır ayrıntılı bilgi için bkz Giray, a.g.e., s.18.

³³ Durmuş Yalçın ve diğ., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, c.2, Ankara, 2005, s.207-208 .

³⁴ Önder Şenyapılı, *Otuz Bin Yıl Öncesinden Günümüze Heykel*, 2003, Ankara, s.95.

³⁵ Şenyapılı, a.g.e., s.95.

³⁶ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Kurtuluş Savaşı esnasında başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin yayın organı olarak 10 Ocak 1920'de Ankara'da yayın hayatına başlamıştı.

Heykeltıraş Krippel tarafından yapılmakta olan Gazi Paşa'nın heykeli ikmal edilmiştir. Heykel yakında şehrimize getirilerek merasim-i mahsusa ile Sarayburnu'ndaki kaideye rez edilecektir.

Haberin devamına göre Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey ve Sefir Hamdi Bey heykeli görmüş ve pek beğenmişlerdir³⁷.

Gazimizin Heykeli

Heykeltıraş Krippel'in yaptığı büstlerden birisi şehir emanetimize hediye edilmiştir. Haber aldığımızı nazaran Gazi reisi cumhur hazretlerine de takdim edilmiş olan heykel çehre itibari ile takdire mazhar olmuştur. Şehremanetine hediye edilen heykel cesameti (iriliği, büyüklüğü) tabiyede olup büyük gazimizin çehresinin kudretini ifade etmeye muvaffak olmuş addedilmektedir³⁸.

Anadolu Hattı Memurları Haydarpaşa'da Heykel Dikecekler.

Bir İstanbul refikimizden okunduğuna göre Anadolu demiryolları idaresi memurları Gazi Paşa hazretlerinin bir heykelini rez etmeye karar vermişlerdir. Bu hususta lazım gelen teşebbüsatta bulunmak üzere bir heyet tefrik-i intihab edilecektir. Heykelin nereye rez edileceği hakkında henüz kati bir karar ittihaz edilmemiş ise de şimendifer müstahidemi heykelin Haydar Paşa dalgakıranının ortasındaki sütuna rezini istemektedir³⁹.

Heykeltıraş Krippel tarafından yapılan ve 27 Şubat'ta bittiğinin haberi verilen heykel 4 Ekim 1926'da önceden belirlendiği gibi Sarayburnu'ndaki yerinde askeriye, mülkiye, şehremini, vilayet ve emanet erkânı da olmak üzere yedi yüz davetlinin huzurunda resmen açılmıştır.

Heykel kolordudan bir kıtaat-ı askeriye ile bahriye mızıkası, jandarma, polis ve zabıta, belediye müfrezeleri ile ihâta edilmiştir. Saat 14 buçuktan itibaren med'uvvin gelmeye başladılar. 15'te şehremini bir nutuk irad eyledi. Bahriye mızıkası tarafından cumhuriyet marşı çalınırken heykelin üzerindeki örtü kaldırıldı. Halk heykeli coşkun bir surette alkışladı.

Bade İstanbul halkının minnet ve şükranı telgrafla sevgili reisi cumhurumuza arz olundu⁴⁰.

Sarayburnu'na dikilen bu heykelle ilgili olarak Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinin yazarlarından Ağa oğlu Ahmet Bey ilginç bir de yazı kaleme almıştır. Ahmet Bey'e göre bu heykel kendi içinde bazı anlamlar ifade ediyordu, bu heykele bakan kişi Atatürk'ten başka Türklüğü, İstiklali, Medeniyeti ve beşeriyeti görecekti. Çünkü Atatürk'e kadar Türklük söz konusu değildi. Ülkenin adı bile Türk değildi. İsmi Osman Bey'den almıştı ki Osman adı da Türk değildi. Üstelik Osmanlı Devleti millet sistemine dayanıyordu. Bu da Türk milletinin bu milletler sistemi içinde gerek lisan, gerek hukuk, gerek edebiyat alanında erimesine neden olmuştu. Atatürk ile birlikte bu durum değişmiş, Osmanlı coğrafyası içinde yaşamış Türkler ilk kez daha evvel olmadığı kadar yücelmişti. Nitekim devletin adı da Türkiye Cumhuriyetiydi ve bu memlekete gelenler bundan sonra karşılarında Türklük göreceklerdi. Büyüyecek yeni kuşak

³⁷ İkdam Gazetesi, 27 Şubat 1926.

³⁸ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 7 Nisan 1926.

³⁹ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 19 Nisan 1926.

⁴⁰ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 4 Ekim 1926.

bu heykele baktıkça, kendilerine kalan ülkeyi gördükçe önlerinde var olan istikbali de görecek ve Atatürk'ün kurup kendilerine miras bıraktığı, batıda da var olan o medeniyeti anlayacaklardı. Ayrıca Atatürk'ün her zaman ifade ettiği bir şey vardı ki o da beşeriyetti. O dünyada yaşayan tüm insanların koca bir aileyi oluşturduğunu Türk Cumhuriyeti'nin ve kendinin de bu ailenin bir parçası olduğunu dile getirmiş, ayrıca dış siyasette daima uyguladığı barışçıl tutumu ile beşeri olmanın ne demek olduğunu da göstermişti.

İşte bu yüzden bu heykel sadece Atatürk'ü ifade etmiyordu bu heykel bu yüzden ayrıca Türklüğü, istikbali, medeniyeti ve beşeriyeti de ifade ediyordu⁴¹.

Atatürk'e ait bir başka heykel de Çankaya'da heykeltıraş Kanonika tarafından hazırlanmıştır:

Sanatkâr Piyetro Kanonika tarafından Çankaya'da reisicumhur hazretlerinin ihzar edilmekte olan büst ikmâl olunmuştur. Büst bugün heykeltıraşın ikamet etmekte olduğu İtalya sfarethanesine getirilecek ve mösyö Kanonika burada eserinin hazırlığını bitirecektir.

Büst muvaffak olmuş bir eser olarak addolunmaktadır⁴².

Taksim'de inşa edilecek abide bir buçuk seneye kadar ikmal edilecektir, Şehremaneti Gazi Paşa hazretlerinin heykellerini yapan heykeltıraş Senyör Kanonika'ya bir ziyafet vermiştir. Taksim abidesi yüz kırk bin liraya mal olacak ve bir buçuk senede yapılacaktır. Abideye İsmet Paşa ile Fevzi Paşaların heykeli de girecektir⁴³.

Taksim'de dikildiği vakit Cumhuriyet Anıtı ismini alacak bu anıt, Niyazi Ahmet Banoğlu'nun aktardığı⁴⁴ tartışma konusu ile her daim varlığını koruyan zihniyet bunalımını bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Taksim Abidesi Roma'da yapılırken Güzel Sanatlar Akademisi'nde açılacak bir müsabakada, birinciliği kazanacak bir heykeltıraşın staj görmek üzere Kanonika'nın yanına gönderilmesine karar verilmiştir. Müsabakada birinciliği Sabiha Ziya adında genç bir kız, ikinciliği ise Hadi Bey adında bir erkek öğrenci kazanır. Atatürk Heykelini Yaptırma Komisyonu, Sabiha Hanım'ı staja yollama konusunda tereddüte düşer. Çünkü 22 yaşında bekar bir bayan olan Sabiha Hanım Fransızca okuyup yazabilmekte, konuşulanları anlamakla birlikte pratikten mahrumdur. Komisyon, müsabakayı kazanan bayan olduğundan onu Kanonika'nın yanına yollamak için tereddüte düşer, bu yüzden Kanonika'ya mektup yazarak görüşünü sorar. Kanonika "*Fikrime göre heykeltıraşlık gibi bir sanat için erkek veya bir kadın talebe tercihi lazım gelirse zannedersem erkeği tercih etmek doğru olacağını açıkça söylemek lazım gelir*" cevabını verir.

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, 27.4.1927'de Taksim Abidesi Komisyonu Başkanlığı'na gönderdiği bir yazıda şöyle der:

Yüksek komisyonunuzca Mösyö Kanonika yanında çalışmak üzere gönderilmesi kararlaştırılan bir heykeltıraş öğrencisinin Güzel Sanatlar Encümeni tarafından yapılan

⁴¹ Ağaoglu Ahmed Bey, "Gazinin Heykeli Münasebetiyle", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 10 Ekim 1926.

⁴² *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 17 Kasım 1926.

⁴³ *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 15 Aralık 1926.

⁴⁴ Bkz Niyazi Ahmet Banoğlu, *Taksim Cumhuriyet Abidesi Şeref Defteri*, İstanbul, 1973, s.21-23.

müsabakada seçildiği ve yalnız bu öğrencinin kadın olması itibari ile komisyonca gönderilmesinde tereddüte düşülerek heykeltıraştan sorulduğu İstanbul Belediye Reisi tarafından vekaletimize bildirilmiştir. Vekaletimizce Avrupa'ya gönderilecek öğrenciler için müsabaka açılır ve kadın erkek ayırt edilmeyerek kazanan gönderilir. Yüksek komisyonumuzca böyle bir ayırım yapılması kadın ve erkek mekteplerimizde tamamıyla musavi hukuka malik olan öğrenciler arasında kötü tesir yapacaktır. Kadın veya erkek mesleklerinde devamları aynı derecede garantili olduğundan başka, hatta memleketimizde de hâlâ sanatla iştigal eden kadınların yekûnu erkeklere yakındır. Mösyö Kanonika'nın çalışması hayli ilerlemiş olduğundan fazla vakit kaybedilmeyerek müsabakada kazanmış bulunan Sabiha Ziya hanımın bir an evvel Roma Elçiliği'ne bir tavsiye ile gönderilmesi ve heykeltıraşın da neticeden haberdar edilmesi muvafıktır kanaatindeyim.

Ancak Banoğlu'nun aktardığına göre bu tartışma epey sürmüştü, son nokta 27.7.1927 tarihli belge ile koyulmuştur.

Maarif Vekili Mustafa Necati, İstanbul Belediyesi Taksim Abide Komisyonu Başkanlığı'na şu telgrafi yollamıştır:

Sabiha Ziya Hanımın heykeltıraş Mösyö Piyetro Kanonika nezdine izamı vekâletçe kararlaştırılmıştır. Türk ahlâk ve seciyesi muhitin tesirlerinden hiçbir vechile müteessir olamayacağı cihetle sanatkâr tarafından dermiyan edilen mütalâat varit değildir.

Maarif Vekâleti'nin bu yazısından sonra Sabiha Ziya staj yapmak üzere heykeltıraş Kanonika'nın yanına yollanmıştır. Üstelik aylık 1500 lira da staj ücreti ödenmiştir.

Banoğlu'nun aktardığı bu olay (ayrıca Zara'daki heykel örneği) göstermektedir ki Atatürk inkılapları oldukça hızlı gerçekleşiyordu. Ve halk bu hıza yetişemiyordu. 5 yıllık bir süreç içerisinde 1.Dünya Savaşı kaybedilmiş, Kurtuluş Savaşı kazanılmış ancak Osmanlı gibi tarihi köklü koca bir devlet yıkılmış şimdi onun yerine sınırları daha dar ama başında sultan yerine hanedandan olmayan ama Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasını sağlayan bir ekip tarafından, yeni bir devlet kurulmuş ve hatta halkın alışık olmadığı bir rejim getirilerek Cumhuriyet ilan edilmişti. Atatürk ve yol arkadaşları her şeyi hızla gerçekleştirerek Türk insanını Avrupa insanının seviyesine çıkarmaya çalışırken halkının neredeyse yüzde 90'ının okuma yazma dahi bilmediği bir milletin tepkisiyle karşılaşılıyor olması garipsenecek bir durum değildir. Halk yenilik adına yapılan her girişimi bir tehdit olarak algılıyordu, halbuki gördüğümüz gibi daha Sultan Abdülaziz ve Abdülhamit dönemlerinde bu girişimler başlamıştı. Ancak yenilikleri oturtmak zaman aldığından halkın heykel anıtlara ya da heykellere alışması da, bayanların sanat alanında olduğu gibi toplumda söz sahibi olmasına da zamanla alışacaklardı. Sabiha Ziya örneğinde gördüğümüz gibi tüm tartışmalara rağmen neticede Sabiha Ziya'nın Avrupa'ya yollanmasına karar verilebilmesi, tartışmalarla da olsa zihniyetin değişebildiğinin göstergesidir. Madalyonun diğer tarafında kadın olduğu için Sabiha Ziya'nın bir kesim tarafından yollanmak istenmemesi de belirttiğimiz gibi eski zihniyetin kolay atılmadığının göstergesidir. Tüm muhalefete rağmen Atatürk inandıklarını yapmaya devam etmiştir.

Her şeyden önemlisi, öğrencilere iyi bir eğitim verilmesi için girişilen mücadeledir. Ayrıca hemen her alanda Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi bir yana erkek kız ayırımına son vermeye çalışılması bile başlı başına önemli bir gelişmedir. Ülkede peş peşe açılan Atatürk heykelleri de ülkede heykel sanatının gelişmesine ve halkın bu sanata alışmasına katkıda bulunmuştur. İlk Atatürk heykeli Gülhane Parkı'nda Sarayburnu'nda açılmış, onu Ankara'da

Ulus'daki Zafer Anıtı (1927), Afyon Zafer Anıtı, Samsun Atatürk Anıtı ve Avusturyalı sanatçı Krippel'in yaptığı diğer eserler takip etmiştir. İtalyan heykeltıraş Kanonika ise, Ankara Etnografya Müzesi Atlı Atatürk Heykeli, Ankara Zafer Alanı Atatürk Anıtı, İstanbul Taksim Cumhuriyet Anıtı, İzmir Atatürk Heykeli gibi eserler ortaya koymuştur⁴⁵. 1930'lu yıllardan sonra ise heykel anıt yapımlarında yeni yetişen Türk heykeltıraşlar ön plana çıkmıştır. Yaşanan tüm zorluklara rağmen bu heykel anıtlar, tam manası ile eski bir zihniyeti yok etti diyemsek de o zihniyeti parçalayarak sanata ve sanatçıya daha fazla önem veren bir Türkiye modelinin oluşmasında önemli bir adım olmuştur.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar:

- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 7 Nisan 1926.
 Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 19 Nisan 1926.
 Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 4 Ekim 1926.
 Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 10 Ekim 1926.
 Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 17 Kasım 1926.
 İkdâm Gazetesi, 27 Şubat 1926.

Kitap & Makaleler:

- AĞAOĞLU, Ahmed Bey, "Gazinin Heykeli Münasebetiyle", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 10 Ekim 1926.
- AKTULUM, Kubilay, "II. Uluslar arası Isparta Taş Heykeli Sempozyumu'nun açılışında yapmış olduğu konuşma", *II. Uluslar arası Isparta Taş Heykel Sempozyumu*, Süleyman Demirel Üniv., 4 Haziran – 6 Temmuz 2007, Isparta.
- ALTINER, Ahmet Turhan ve diğ., "Arif Hikmet Koyunoğlu", *Arkitekt*, 1991, Sayı 4, s.35-50.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.2, Ankara, 1997.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmet, *Taksim Cumhuriyet Abidesi Şeref Defteri*, İstanbul, 1973.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 9. Baskı, 2006, İstanbul.
- CEZAR, Mustafa, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, c.2, İstanbul, 1998, s.414.
- ÇAĞLARCA, Sadettin, *Resim – Heykel*, 1999, İstanbul.
- GEZER, Hüseyin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli*, 3. Baskı, Ankara, 1984.
- GİRAY, Kıymet, *Cumhuriyet'in İlk Ressamları*, İstanbul, 2004.
- ELİBAL, Gültekin, *Atatürk ve Resim-Heykel*, İstanbul, 1973.
- KÖKSAL, Ahmet, "Resim ve Heykel Sanatımızda 100 Yıl", *Milliyet Sanat Dergisi*, Sayı 68, İstanbul, 15 Mart 1983, s.32-35.

⁴⁵ Anıtlar için bkz Kıvanç Osma, Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri.

OSMA, Kıvanç, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri*, Ankara, 2003.

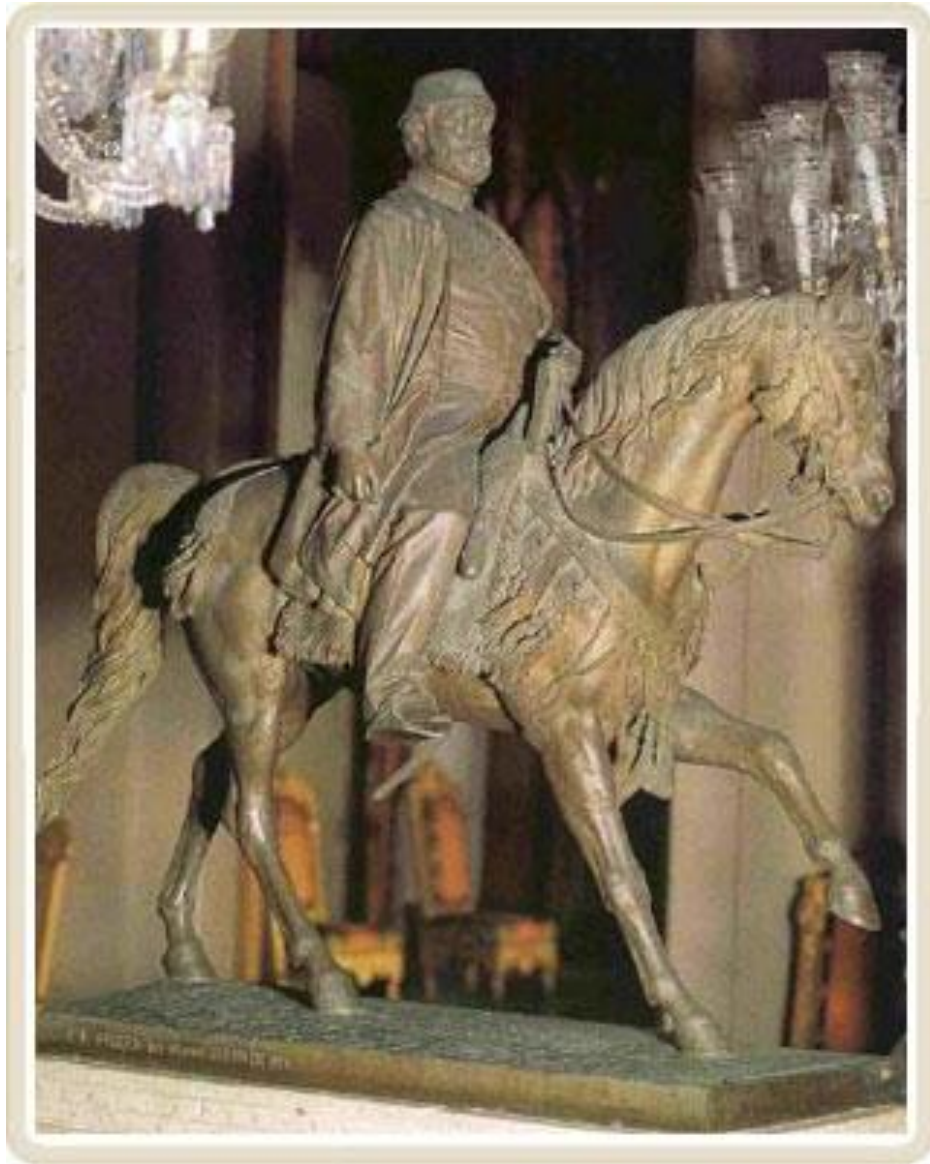
ŞENYAPILI, Önder, *Otuz Bin Yıl Öncesinden Günümüze Heykel*, 2003, Ankara.

TANSUĞ, Sezer, *Çağdaş Türk Sanatı*, 3. Basım, İstanbul, 1993.

YALÇIN, Durmuş ve diğ., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara, 2005.

YÜCEL, Ünsal, "Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı", *Atatürk*, 1983, İstanbul, s.415–479.

Resimler

Resim 1. Atlı Abdülaziz Heykeli (www.wowturkey.com)

Resim 2. Yervant Oskan Efendi ve eserleri (www.kuman-art.com)

Resim 3. Ressam Müşfik Hanım ve tabloları (www.siyahklavye.wordpress.com)

Resim 4. Abide-i Hürriyet Anıtı (www.wowturkey.com)

Resim 5. Şehit Sancaktar Mehmetçik Heykeli/Dumlupınar (www.wowturkey.com)

Resim 6. Sarayburnu Atatürk Heykeli (www.wowturkey.com)

Resim 7. Taksim Âbidesi (www.wowturkey.com)

Resim 8. Yenigün – Ulus Zafer Anıtı (www.wowturkey.com)